

Jen jeden osud (úvodem)

Do osmdesátých let dvacátého století byla sice známá řada textů o lágrové problematice sovětského Ruska, publikace s názvem *Dodnes' tjagotejet* však ve své době vzbudila značný rozruch. Vyšla v roce 1989 v moskevském nakladatelství *Sovětskij pisatel'* a v perestrojkovém období Sovětského svazu tak poprvé „legalizovala“ téma lágrů a nucených prací.

Moskvané stáli na tuto antologii dlouhé fronty, jen aby si mohli přečíst svědectví dvaceti bývalých vězňů, lágerníků, politických vězňů 20. – 50. let. Autoři těchto vzpomínek byli pro literární obec naprosto neznámí, čtenáře však překvapila vysoká literární úroveň veršů i prózy. Antologie udivila mnohé i tím, že v ní našli jen ženské autorky. Editor knihy, Semjon Vilenskij, to vysvětluje tak, že prý ženy „psaly otevřeněji a nebály se.“

Historie antologie spadá do počátku šedesátých let, stejně jako i neformální uskupení *Vozvraščeniye*, jehož zakladatel Semjon Vilenskij si dal už tehdy za úkol sdružovat bývalé lágrové vězně a oběti stalinských politických represí v Rusku.¹ V době chruščovova „tání“, se Vilenskij pokoušel opublikovat výběr z lágrových vzpomínek v Magadanu – „hlavním městě“ lágrové Kolymy. Cenzurním zásahem však byly ze sborníku vyňaty všechny zmínky o věznění a táborech nucených prací a vyšel bez jediné zmínky o politických represích.² Na realizaci svého záměru tak musel čekat celých 25 let a využil perestrojku k tomu, aby sborník vydalo oficiální nakladatelství a velkým nákladem.

Po úřední registraci v roce 1989 se *Vozvraščeniye* angažovalo v realizaci procesu soudních rehabilitací a dodnes se věnuje přímé pomoci bývalým vězňům a jejich rodinným příslušníkům. Zorganizovalo několik konferencí, vydalo celou řadu knih, především memoárového a uměleckého charakteru, podílelo se též na přípravě několika zásadních edic a encyklopedií. Od roku 1993 vydává občasně periodikum *Volja: žurnal uznikov totalitarnych sistem*.

Ihned po vydání antologie *Dodnes' tjagotejet* v roce 1989 editor plánoval její pokračování. Tento jeho záměr se však zdařil až roku 2004, kdy došlo k reedici původního vydání a doplnění o druhý, ještě objemnější svazek. Autorský poměr mužů a žen se v tomto svazku již nacházel v rovnováze, jednotícím prvkem knihy bylo téma Kolymy, kolymských lágrů a činnosti Dalstroje. Toto dvousvazkové vydání vytvořilo podklad pro výběr textů pro českou antologii s názvem *Jen jeden osud*.

Osamění mezi těly a monology

V antologii *Jen jeden osud* se nachází povídka Varlama Šalamova o inženýru Kiprejevovi, vědci a vynálezci, který v táboře opravoval rentgen a v lágrových podmínkách zkoumal vlastnosti světelné čočky. Na jednom místě povídky vstupuje Šalamov do příběhu vlastním autorským slovem, aby popsal malý střípek zrcadla, který pro něj inženýr vyrobil. Střep časem zmatněl a již dávno přestal plnit svou funkci zrcadla. Alter ego autora si však tento kus skla a stříbra odnesl po propuštění z lágru domů: *Mám ho pořád. Není to amulet. Jestli mi přináší štěstí, nevím. Možná ale, že odráží paprsky zla a brání mi, abych se rozpustil v lidské mase, v níž nikdo kromě mě nezná ani Kolymu, ani inženýra Kiprejeva.*

¹ K životním osudům Semjona Vilenského a činnosti sdružení *Vozvraščeniye* podrobněji v memoárech: Semjon Vilenskij, *Voprosy jest'?* Moskva, 2006.

² Semjon Jefimovič Livšic, ed., *Radi žizni na zemlje*. Magadan, 1963.

Jako takový střípek je možno chápat tuto Šalamovovu povídku, ale i většinu textů v této knize. Kus třepu, který neodráží světlo, bychom mohli přirovnat k lágrovému jazyku. Je ztvrdlý, hrubý a existuje jen několik málo autorů, kteří dokázali lág postihnout básnickou řečí nebo kvalitními romány. Z básníků to dokázala snad jen Anna Barkovová a z prozaiků Varlam Šalamov. I jejich jazyk však zůstává často drsným a „neopracovaným“.

Lágrový text totiž plní jinou funkci. Je médiem, které autora přenáší od izolovaného „já“ ke společnosti. Problém však je, že autor sice je izolován na úrovni svého „já“, ale stejně tak se bojí se i splynoutí se společností. Chápe, že je nositelem svědectví a nesmí se „rozpustit v lidské mase“, to se pro něj rovná zapomnění. Usiluje proto na jedné straně o promluvu a pochopení, na druhé straně však touží uchránit jakousi nesdělitelnost svého prožitku, nevyslovitelnost svého sdělení.

Hlas, jímž lágrový autor promlouvá k ostatním, je přerývavý a často zpřetrhaný. Anna Barkova o něm napsala čtyřverší: *Vy jste mě nikdy neslyšeli. / A nebo, možná – neporozuměli. / Promlouvám krátkým dechem, / přidušená, zpola v jiném světě.* Básnička přiznává slabost svého hlasu, ale to neznamená, že není k rozpoznání mezi ostatními. „Promluvit“ pro ni znamená vymezit své místo: vůči společnosti, ve které se ocitla po propuštění z lágru i vůči „bezejmenné síle“ (výraz Tamary Petkevič), která proměňovala lágrové vězně v „živé mrtvoly“ nerozeznatelné jednu od druhé, v lidské trosky zbavené práv a především individuality. Lágrový text vypovídá přerývavě o přerývavém bytí individua a o jeho nároku na jedinečnost.

MONOLOG

Literární forma vzpomínek se jeví jako vhodná pro lágrového autora, který – ač popisuje mnoho setkání a jiných lidí – touží zvýraznit svůj hlas. Některá vyprávění jsou napsána čistě monologicky, jiná do sebe zahrnují ve větší míře i výpovědi souputníků, snaha o zvučnost a jedinečnost autorova hlasu je však v každém z předkládaných textů zřejmá.

Vyhraněnou monologickou formou textu jsou v antologii dopisy. V případě oficiálního dopisu Michaila Kravčuka s žádostí o přezkoumání jeho případu je monolog vynucen. Vězeň píše dopis bezejmenné mašinérii, „hluché stěně“, jež mnoho let odpovídá tichem a na samém konci přípiskem „Zamítnuto“. Respondent, v něhož trestanec doufá, snad existuje, ale neslyší. Všechny táborové dopisy, v nichž vězňové prosili o milost či přezkoumání případů, byly monologickým přemítáním o vlastní vině a nevině, neustálým návratem k sobě samému.

DIALOG:

I v dialogicky vystavěném textu se často stává, že tato stavba selhává. Příkladem nám může posloužit úryvek románu *Fakulta zbytečnosti* Jurije Dombrovského. Román vypráví o archeologovi, který je na základě nesmyslného obvinění zatčen a ocitá se v mašinérii výslechů a věznění. Do cely mu přiřadili ostříleného lágrového harcovníka jménem Buddo a ten mu tuto mašinérii vysvětluje z mnoha stran. Když v ukázce, která je součástí této antologie, začne Buddo popisovat tzv. zvláštní poradu – mimosoudní orgán, který odsuzoval vězně v jejich nepřítomnosti – text se převrací ve zvláštní monolog, který ztrácí umělecké vyjádření. Rozhovor mezi vězni začal jako dialog, ale hlas tázajícího se ztrácí, až mizí úplně. Románová postava Buddo mluví „jako kniha“ a autor si je toho všeho dobře vědom. K této pasáži totiž přistupuje jako k důkazovému materiálu (svědectví) a kromě Buddova vyprávění neváhá do textu vsouvat poznámky a odkazy na sovětské zákony a odborné publikace. Do románového textu dokonce přepsal i formulář rozhodnutí zvláštní porady o rozsudku. Pro celou stavbu kapitoly je tento postup disharmonický. Pro lágrový text je však symptomatický: v dialogu

vítězí vlastní hlas autora (byť propůjčen některé z postav příběhu), tedy hlas svědectví.

MONOLOG VE TŘECH

Zcela jiný typ dopisů v knize představují dopisy z vyhnanství Ariadny Efronové ruskému básníku, nositeli Nobelovy ceny za literaturu - Borisu Pasternakovi. Paternakovy odpovědi na její dopisy se nedochovaly nebo je v současné době neznáme. Ariadna, dcera ruské básnířky Mariny Cvetajevové, ve svých dopisech vytváří zvláštní duševní spojení tří lidí: Mariny – Borise – Ariadny. Marinu a Borise spojovala v jednom životním období láska, kterou si vyjadřovali především v dopisech. Marina s Ariadnou již bydlely v Československu a Boris zůstal v Rusku. Ariadna o jejich vztahu věděla a později se s Borisem letně seznámila. Z vyhnanství mu pak na přelomu čtyřicátých a padesátých letech, tedy osm let po matčině smrti, napsala několik dopisů. Tvoří v nich zvláštní monolog na základě identifikace se dvěma lidmi, částečným přejímáním cizích osudů: *Ty šílené vzdálenosti mi nijak nebrání představovat si zřetelně všechno, co je spojeno s Tvým životem a prací. Tak často a tak – o tom nepochybuji – správně myslím na Tebe! Je to téměř legrační, viděla jsem Tě jen několikrát v životě a Ty v něm zaujímáš tak velké místo. To není přesné, „velké místo“ zní příliš obecně a prázdně. Výstižnější je říct, jakýsi můj kousíček, který mě tvoří, stejně jako v dávných časech do mě vstoupila matka a stala se tak trochu mnou a já zase jí.*

Všechny tyto tři postavy spojuje v dopisech Ariadny láska a také láska k literatuře. Ariadna popisuje scény ze svého vyhnanického života, snaží se o vytříbený literární sloh, ukazuje a dokazuje slavnému básníku, že umí psát a že píše. (Ukázkou její literární tvorby je v antologii povídka Jeptiška). Dialog i trialog vede Ariadna prostřednictvím snové metaforiky. *Jak je dobře, že jsi, můj drahý Borisi! Moc ráda bych od Tebe dostala psaní, co nejdřív. Vyprávěj o sobě. Oblaka se tu často podobají Tvému písmu, nebe je v tu chvíli jako stránka Tvého rukopisu a já odhazuju váhy na vodu a čtu si ji a dělá se mi dočista dobře. Líbám Tě a děkuji. Do vztahu s matkou proniká občas do dopisů napětí a vymezování se vůči ní, ale vždy nakonec vítězí splnutí s Marinou před pomyslnou tváří Borisovou. *Všechno by šlo, ale strašně se mi stýská po Moskvě... Tohle město je opravdu městem mého srdce, srdce mé matky, **mým** městem, mým jediným vlastnictvím, s jehož ztrátou se nemohu nijak smířit.**

Tento unikátní rozhovor tří duší, vedený jedním člověkem, je ukončen odkazem na smysl rozhovoru – odkazem na literaturu a překonání osamění. V době začínající štvavé kampaně proti Borisovi Paternakovi mu Ariadna píše: *Ach, Borisku, všichni jsme malicherní! Je přece důležité, aby to bylo napsáno, právě v tom je ten zázrak, ale my ještě navíc chceme, aby to bylo vydáno, chceme zázrak na třetí. No dobrá, drahý, možná se dočkáme i toho, ale je přece mnohem důležitější, že toho, co jste s mámou napsali, se dočkají generace, které si teď ani neumíme představit, a vy si s nimi budete tykat. Dnes je třeba platit velmi vysokou cenu za právo žít v zítřku, v navždy...*

Ve svém závěrečném monologu k Borisovi a Marině zůstává Ariadna stát skromně stranou. Snad byla přesvědčena, že budoucí generace si budou tykat jen s velkými básníky. Její korespondenci tak uzavírá samota mezi dvěma milenci – geniálními spisovateli.

Zvláštností lágrové promluvy byl a zůstává monolog. Jakoby lágroví autoři nebyli schopni jiné formy vyjádření. Možná, že touto formou se jim nejlépe daří předat vlastní osamělost i osamělost v jejich krajním prožitku života a smrti.

Radka Bzonková